

igényének azzal eleget tenni, hogy a kimaradt cikkek jegyzékét a kötet végén közöljük.

A sajtó alá rendezők, Grezsa Ferenc és Ilia Mihály, gondos, körültekintő munkát végeztek. Számos eddig ismeretlen, névtelenül, vagy álnévvel megjelent Juhász cikket bányásztak elő a korabeli lapokból, s ezzel tovább gazdagították, árnyalták a költőről eddig kialakult képet. Válogatási elvükkel, hogy „Juhász Gyulának minden irodalmi-művészi vonatkozású írása . . . és minden olyan más tárgyú cikke, amely a költői életművet valamilyen vonatkozásban magyarázza . . .” kötetbe kerüljön — egyet lehet érteni. Jó munkát végeztek a szöveggondozás terén. Talán csak azt kifogásolhatnók, hogy válogatásuk és jegyzetelésük olykor túlságosan is mértéktartó. Szívesen olvastuk volna pl. Juhásznak a *Szegedi irodalom* körül kialakult vitára adott válaszát, vagy az *Adolphe Retté megtérése* c. cikk előtt szereplő vers fordítását a jegyzetek között. Kérdéses az is, mennyiben sikerült „Juhász Gyula újságírói munkájának sokoldalúságát is” illusztrálni a kötetnek a jelen keretek között? De talán egy válogatásnak ez nem is feltétlen feladata.

KISPÉTER ANDRÁS

HORVÁTH KÁROLY: A KLASSZIKÁBÓL A ROMANTIKÁBA

(A KÉT IRODALMI IRÁNYZAT VÖRÖSMARTY ELSŐ KÖLTŐI KORSAKÁNAK TÜKRÉBEN)

(Akadémiai, 1968. Irodalomtörténeti Könyvtár 21.)

Mióta stílustörténeti kutatások folynak Európában és Magyarországon, egyre világosabban bebizonyosodik, hogy egy-egy irodalmi irányzat kialakulásában és fejlődésében az alapok és körülmények, előzmények és hatások milyen bonyolult egymásra-játszása, összhatása érvényesül. Horváth Károly könyve (címe és előszava is világosan jelzi) két irányzat váltását, kialakulását egy pályakezdő nagy költő műveinek elemzésével világítja meg. A könyv ilyen értelemben nem egy írói pályakép első fejezete — bizony így nyomasztó is lenne, imponáló anyaggazdagságával, széles körű és aprólékos filológiai apparátusával, az európai és a magyar irodalmi élet jelenségeinek teljességére törekvő ismeretével kétségeket támasztana: vajon mikor, s hány kötetben készíthető el egy ilyen nagyigényű költői monográfia?

Ami a stílusirányok történetét illeti, a szakirodalom annyira gazdag s annyira sokszempontú, hogy csupán ennek összefoglalása is nehéz munka; — a szerző azonban többet adott ennél. Új és jelentős a

könyvben a hazai és kelet-európai irodalmak tanulságainak összevetése, irodalmi életünk alakulásának vizsgálata az egyes irányzatok szempontjából, az irodalmi minták (a latin és görög példa, Shakespeare) különböző hatásának jegyei a kétféle stílusirányra, fontos adalékokkal gazdagította ismereteinket. A klasszikus ízlés és irányzat felmérése különösen nehéz feladat; hatása az ókortól kezdve a reneszánszig, a francia irodalom nagy klasszikus századától a Sturm und Drang-ig ér, s minden korszakban más-más igéynyel és tartalommal formálták meg eszméit és művészi normáit. René Wellek tanulmányából (*A „klasszicizmus” – a terminus és a fogalom az irodalomtörténetben*. Helikon 1965/3) tudjuk azt is, hogy maga a terminus is többértelmű és többjelentésű volt minden nemzet irodalmában és irodalomtörténeti felméréseiben. Különösen bonyolult a helyzet a fejletlenebb, kialakuló periódusukat élő irodalmak esetében; így például nálunk és néhány kelet-európai országban a 18. században.

Horváth Károly leszögezi, hogy a magyar irodalom „az európai klasszikának számos arculatát mutatja” [27], de úgy érezzük, hogy a tétel még így is túlságosan egyértelmű. Történeti adottságaink (amelyeket a könyv is felsorol): a politikai függés, a társadalmi haladást képviselő réteg kettős kötöttsége, az elmaradott kulturális viszonyok nem kedveznek egy egységes irányzat kibontakozásának. A konzervatív ízlés jegyei, a tanult poétikai szabályok, ókori és modern külföldi minták, esetleg hazai hagyományok, bevált költészeti sémák és új törekvések meglehetősen heterogén módon keverednek csaknem minden költőnél. Horváth Károly joggal indul ki a klasszikus ízlés fontosságából, hiszen annak jegyében alakultak ki a kor poétikai szabályai, s e korban még a tanult doktrinák erősen hatnak a költői alkotásokra. Az is igaz, hogy irodalmi mintáik közül leginkább az ókori klasszikusok hatottak, értékük, irodalmi rangjuk vitathatatlan még e korszakban.

A szerző aztán ennek alapján mintegy eleve feltételezi, hogy a klasszika nálunk korszakalkotó, lényegében jellemző ízlése volt az egész felvilágosodásnak, s e megállapítás jegyében vizsgálja az egyes periódusokat és az írói műveket. A szerző a magyar irodalom 1772-től 1795-ig tartó szakaszát a harcosabb, felvilágosodott klasszicizmus korának tartja, s szembeállítja a barokkos-jezsuita, ún. deákos klasszicizmussal. Ámde a felvilágosodás eszméinek befolyása, annak sajátos, klasszikus változata korántsem hat egyértelműen, s nem is minden íróra; másfelől viszont, a deákos klasszicizmus nyomait megtaláljuk a felvilágosodott elemeket mutató művekben is. Nem is szólva a konzervatív eszmékről, sőt a felvilágosodás különböző változatairól. A könyv szerint Bessenyei és Pétzeli a „racionalista”, Voltaire-követő irányzathoz tartozott [27]. De vajon Bessenyeinél nincs-e nyoma Rousseau érzelmességének, eszméinek, magány-

kultuszának? S vajon nem Pétzeli volt-e Young *Éjszakái*-nak fordítója, s egyszersmind egy passzívabb, patriarkálisabb erkölcsiség hirdetője is? (Bíró Ferenc: *Pétzeli József*. ITK. 1965/4. 416—419. l.) S vajon a „forradalmi klasszikához” sorolt Batsányinál nem leljük-e meg a deákos klasszicizmus jegyeit, nemcsak az ún. nemesi ódákbán (*Serkentő vdlasz, Abaúj vármegye örömnünapére*), hanem a forradalmi versek nagyarányú, szenvedélytől fűtött képeiben, körmondataiban? Nem jelentéktelen tény az sem, hogy Osszián kultusza is Batsányitól indul. Már 1788-ban kezdi fordítani s terjeszteni levelezésében. Valószínű Osszián-hatás az érzelmes-látomásos hősidézés, mely Batsányi költészetén keresztül hat a deákosokra, Szabó Dávidra, majd Virág Benedekre, s az 1790-es évektől kezdve már gyakori motívum költészetünkben. Helyenként összeolvad a régi barokkos-jezsuita ízlés jegyivel, de át is alakul, s épp Batsányi költészetében telik meg politikus, jelenek szóló, de ugyanakkor szentimentális, „preromantikus” jegyekkel.

Még összetettebb a hatás azoknál a költőknél, akikre a felvilágosodás eszméi is hatottak, de még hívei a konzervatív életformának, erkölcsi elveknek (Orczy Lőrinc például), akiknél a nemzeti költészet formái, a bőbeszédű Gyöngyösi mintája keveredik a klasszicizmus poétikai elveivel. Ismét más változat például Szentjóni Szabó költészete; itt a klasszikus normák, a német szentimentális dalköltészet elemei nemzeti költészetünk hagyományos formáival vegyülnek, egyes lírai darabjaiban és zsánerképeiben pedig már egy korai, népies színezetű ízlés is érvényesül. Horváth Károly széles európai körképet rajzol a század irodalmáról, példái a kelet-európai literatúrák többségénél végül is szintén azt bizonyítják, hogy a közös vonások — felvilágosodott eszmék, az antik irodalmi példák, nyelvújítási program, hasonló műfajok és formák — mellett a stíluskeveredés és sokszínűség éppoly jellemző ott is, mint nálunk.

S még bonyolultabbá válik a kép a századfordulón, amikor a továbbélő klasszikus vonások mellett már erőteljesen jelentkezik a szentimentalizmus — méghozzá annak is különböző formái! —, a rokokó, a romantikát előző sajtóságok, sőt, már a népiesség is! Berzsenyi besorolása a klasszikába a kompromisszumos magatartás, klasszikus eszmények nosztalgikus hirdetése és műformái alapján nem válik meggyőzővé. Már a Nyugat kritikussai, majd Halász Gábor, Németh László és Horváth János árnyalt elemzései is kimutatták, hogy a „kompromisszum” a költő belső világában soha nem jött létre, s hogy a romantikus életérzés motívumai, képkinccse, nyelvi ereje mintegy lényegében alakítja át a klasszikus formákat. Barta János találó megállapítása szerint a klasszikus mintákon induló ifjú Vörösmarty klasszikusabb, mint előde, Berzsenyi. — Fazekas klasszikus elemeket, rokokót, népiességet, szentimentalizmust, realista jegyeket

mutató pályája pedig teljesen kimaradt a századforduló valóban sokszínű képéből. — Példáinkkal csupán azt kíséreltük meg illusztrálni, hogy mind a szorosabban vett felvilágosodás kora (1772–1795), mind a századforduló többféle ízlés és stflusirány hatása alatt áll; s a korabeli irodalom és irodalmi élet fejletlensége még csak hozzájárul a hatások keveredéséhez. A klasszikus normák szerepe fontos volt — most, a szerző kitűnő és részletes elemzése alapján még világosabban látjuk, hogy mennyire fontos —, de nem uralkodott el az irodalom egészén, legfeljebb egy-egy műben. A periodizáció kérdése azonban vitatott a szakirodalomban, s különösen az a klasszicizmus szerepe a 18. században, valamint a romantikába való átmenet eszten-deiben. Horváth Károly könyvében kifejtette nézeteit, itt csupán egy másik álláspontot akartunk jelezni.

Az eltérő vélemény jegyében szeretném egy hiányérzetemet is megemlíteni. A romantikába való átmenet korszakának elemzésében a könyv főként Krejčí tételére támaszkodik, mely szerint „a felgyülemlett preromatikus, szentimentális mozzanatok összesűrűsödése folytán, a szentimentális, preromatikus mennyiség átcsap romantikus minőségbe.” [211] A korszakváltás jegyeit a szerző a „lelki magatartás, attitűd” elemzéseivel világítja meg, s aztán leszögezi, hogy: „A romantika, mint minőségi változás, tehát akkor következik be, amikor a romantikus érzés- és élettartalmak áttörnek a klasszicizmus hagyományozta kereteket és új műformákat hoznak létre.” [212] A könyv e részben adós marad annak magyarázatával, hogy milyen történelmi feltételek nyomán jött létre e változás? Milyen társadalmi adottságok határozták meg az egyéniség átalakulását? A kérdés még korántsem tisztázott a szakirodalomban, s a szerző ebben a fejezetben inkább csak leírta a jelenségeket, magyarázat vagy a probléma jelzése nélkül. Sietünk hozzátenni, hogy viszont a magyar irodalmi élet, s főként az ifjú Vörösmarty pályájának kialakulásában kitűnő és pontos irodalomtörténeti képet kapunk. A történelmi helyzet változásával hozza szoros kapcsolatba a költő politikai nézeteinek kialakulását (pl. a Görbőn töltött időszak részletes rajzában), s a polgári eszmék hatására jelentkező romantikus jegyeket a korai drámakísérletekben és az epikában. Külön kiemelném itt a *Zalán futásá-ról* szóló fejezetet, melyben a gazdag szakirodalom után is újat tud mondani. Az elemzés egészét meghatározza a következetes szemlélet, a nemesi-patrióta eszmék és a polgári gondolatok ellentéte, illetve egymás mellett élése; ennek alapján ad meggyőző magyarázatot a szerző a mű ellentétes szerkezetéről s az egyes alakok jellemrajzáról. Külön érdeme a fejezetnek az irodalmi minták minden eddiginél árnyaltabb számbavétele: a honéroszi és a vergiliuszi hatás különbsége, Tasso példája, Zrínyi és Baróti Szabó epikai fogásainak utánzása.

A *Tündérvölgy* keletkezésének idejét a szerző kutatásai állapították meg pontosan (Krit. Kiad. V. kötet); a felfedezés jelentőségét most az írói pálya rajzában látjuk teljes fontosságában. Kiderült ugyanis, hogy a *Tündérvölgy* már 1825 nyarán készen állott, s ha hozzátesszük azt is, hogy a *Délsziget* is 1826 elejéről való, akkor világos, hogy a tündérvilág idézése nem abból a csalódásból fakadt, melyet a költő és nemzedéke az országgyűlés sikertelen munkája miatt érzett, s nem okvetlenül a valóságtól való elfordulás jele. A szerző meggyőzően bizonyítja tételét többfelől is, nemcsak a keletkezés idejének módosításával. Az országgyűlés történetének ismertetéséből, a költő és barátainak levelezéséből világossá vált, hogy a kiábrándult hangok, az elkeseredés, reménytelenség és a bírálat csak 1827 elejétől kezdve szólal meg. S ugyanakkor feltárja a könyv azt is, hogy a „tündérezés” már 1821-től kezdve jelentkezik Vörösmarty műveiben. A költőt irodalmi minták is ösztönözték, de alkalmas keret volt ábrándos és romantikus érzelmeinek megformálásához. Később pedig, pontosan 1825–26-ban már azzal kísérletezik, hogy e romantikus tündérezésből valami sajátosan magyar, nemzeti mitológiát alakítson. Martinkó András kutatásainak eredményei ugyancsak ezt a jelenséget igazolták: a *Magyarvárról* is kiderült, hogy az 1826–27-ből való, s mindenképpen az *Eger* előtt keletkezett, s ugyancsak ennek a romantikus, tündérimozzoni mitológiát kereső törekvésnek az eredménye. Ami másfelől azt is jelenti, hogy a hősi epika műveléséről sem mond le végképp – még ha az *Eger* valóban megrendelésre készül is, s erősebben romantikus jelleggel, mint a *Zalán futása*. Vörösmarty csalódása és kiábrándultsága tehát későbbi, s a tündérvilág idézése más jelentőségű egész pályáján, mint azt az eddigi Vörösmarty-képek alapján gondoltuk. Horváth Károly Vörösmarty-pályaképébe végül szervesen illeszkedik a *Csongor és Tünde*, ahol a „tündérezés” az általánosító filozófiai mondanivalónak is kerete, de egyszersmind népmesei, nemzeti színezetet is ad e hatalmas műnek. Túlzott szerénység a szerző részéről, hogy eredményeit nem szembesítette akár polemikusan is a korábbi Vörösmarty pályaképek tanulságaival, melyeket jelentős kutatásai most lényegesen módosítottak.

Gazdag és pontos képet kapunk a romantika diadalra jutásáról, az irodalmi élet változásairól, az egyes irodalmi orgánumok szerepéről, s arról, hogy miként tudatosul a romantika újdonsága, miként fordulnak szembe a fiatal frók egyre határozottabban Kazinczyék irányával. Ezekben a részekben viszont a költő egyéniségének rajza halványabb. Szerettünk volna többet tudni arról, hogy a megváltozott egzisztencia, az új környezet, a hozzáillő barátok, a hírnév, a függetlenebb életforma, a vidámabb társasági élet milyen vonásokkal gazdagították egyéniségét, miként jelentkeztek ezek korabeli műveiben? Igaz, hogy ennek markánsabb jegyei majd a 30-as évek műveiben bontakoz-

nak ki, s ezt a korszakot a könyv (az előszó szerint is) inkább összefoglalás és kitekintés gyanánt taglalja. Mégis, legyen szabad e részhez is némi módosító megjegyzést fűzni. Vörösmarty munkái a 30-as évek fordulójában arról tanúskodnak, hogy bennük főként egy új, szabadabb, de magasabbrendű erkölcsi magatartás lehetőségeit kutatja. Erről szól a *Csongor és Tünde*, erről *A rom* is. Amott az egyéni kiteljesülés vágyát, az életigenlést, a szép és jó megőrzésének lehetőségét fejtegeti; emitt az önző boldogságkeresés kudarcát hirdeti, a másokért áldozott élet lehetőségeit keresi. Hazafias eszméi is főként erkölcsi tartalmúak: a helytállás, a humánus, a hűség erényeiről szólnak e korban keletkezett epigrammái (*Pázmán, Pusztaszer, Sziget, Zrínyi, a költő, A nádori toronyőr*). Erkölcsi értelmű Kölcsey méltán idézett epigrammája, a *Huszt*; Széchenyi pályája főként a munkás helytállás, az akarat diadalának példáját jelentette az irodalom számára. Nem merném tehát oly egyértelműen állítani, hogy a romantika már ekkor „végre teljesen összefonódik a reformeszmékkal és a szabadelvű törekvésekkel, az ország modernizálásának, polgári átalakulásának céljaival”. [447] Inkább azt mondanám, hogy a harmincas években ennek erkölcsi alapját, magatartás-formáit keresik, s majd a 40-es évek elejére bontakozik ki a magyar romantika egyértelműen és specifikusan hazafias-romantikus iránya. A jelenkori aktualitás, a hazáért végzett munka erkölcsi parancsa, a nemzet-fogalom kiszélesedése csak ezekben az esztendőkből válik uralkodóvá Vörösmarty költészetében és a kor irodalmában. A harmincas években inkább csak elkezdődik az a folyamat, mely majd később — már nem Széchenyi, hanem Kossuth programja szerint — hozza meg itt jelzett eredményeit.

Megjegyzéseink elsősorban az irodalomtörténet vitatott problémáira vonatkoznak. A könyv jelentős, új eredményekkel gazdagította szakirodalmunkat, nélkülözhetetlen minden további 18–19. századi kutatás számára. S ennél nagyobb dicséretet irodalomtörténeti munkáról szólva, azt hiszem, nem lehet mondani.

MEZEI MÁRTA

A VERSELEMZÉS KÉRDÉSEIHEZ

SZABOLCSI MIKLÓS TANULMÁNYÁRÓL

(Akadémiai, 1968. Irodalomtörténeti Füzetek 57.)

Az Irodalomtörténeti Füzetek újabb darabja kapcsán elsősorban annak örvendezhetünk, hogy végre-végre mennyire meggyorsult és „megkomolyodott” a József Attila-kutatás az utolsó évtizedben. József Attila kilépett a személyes emlékezés és személyeskedő inter-